

פרשת ואתחנן: אלהים אחרים

לא תלכוּן אַתְּרֵי אֱלֹהִים אַחֲרֵי מַאֲלֵהֵי הָעַמִּים אֲשֶׁר סְבִיבוֹתֵיכֶם (דברים ו, יד)

אחד הנושאים המרכזיים בספר דברים הוא המאבק בעבודה זרה. בפרשתנו, מופיע איסור עבודה זרה בתחילת עשרת הדברות. הדיבר השני המוקדש לאיסור זה, הוא מן הארוכים שבין עשרת הדברות. משה רבנו מאריך בפירוט האיסור, גם בפיסקאות המקדימות את עשרת הדברות וגם אחריהן. מצד אחד, מדגיש משה רבנו לעם את העובדה שלא ראו פסל ותמונה בהר סיני, ולכן יש להבנות את תפיסת הא-להים על פי מה שחוו בהתגלות של הר סיני – ללא המחשה חומרית. מצד אחר, הוא חוזר ומזהיר לאורך כל הספר, מן הסכנה של המשכות אחרי אלהים אחרים כאשר יכנסו לארץ ישראל ויחשפו למפגש עם העמים היושבים בה. אלו הם שני הבטים של עבודה זרה שאינם שווים, אבל בדרך כלל מופיעים זה בצד זה: איסור עשית פסל ותמונה - המחשה של א-להי ישראל, ואיסור ההגררות אחרי אלהים אחרים. מובן שהמשותף לשני האיסורים הוא הסטייה מעבודת ה' הרצויה, אולם יש סיבה נוספת לכך ששני האיסורים מופיעים כחטיבה אחת: הפולחן של האלים האחרים היה פולחן אלילי, רווי בסממנים גשמיים ומוחשיים, והיה בו כוח מושך כלפי המאמינים שהטריד מאד את משה רבנו ואת התורה בכלל, במיוחד לאור הנסיון המר של חטא העגל. אמונה בא-ל מופשט ונסתר היא אמונה מאתגרת ביותר, במיוחד כאשר כל העולם שמסביב מחזיק באלילים מוחשיים, הקרובים אליו, כביכול, הרבה יותר מא-להינו שבשמים. מעתה, שני ההבטים הללו יבואו תמיד זה בצד זה, הקושי להחזיק באמונת הייחוד בטהרה, וההמשכות החברתית-תרבותית אחרי האמונות והדעות הרווחות בסביבה בה עם ישראל חי.

חז"ל לימדו שכוח המשיכה של עבודה זרה, בטל מישראל בימי שיבת ציון. בתקופת בית שני, לא היתה קיימת בישראל עבודת אלילים בעצמה ובהיקף של ימי בית ראשון. יש לדייק, גם בתקופת בית שני, ובימי התנאים והאמוראים, נאלץ עם ישראל להתמודד עם עבודה זרה. בתקופה החשמונאית ולאחריה, בימי שלטון רומי, נאלצו החסידים, הפרושים והחכמים, להאבק כנגד הנגריים אחרי התרבות הסובבת והשפעותיה. מימי מלחמת החשמונאים ועד מאבקי החסידים בפולחני הקיסרות הרומית, לא ניתן היה להקל ראש בנוכחות התרבות האילית בארץ ישראל ובסביבתה. התנאים ואחריהם האמוראים עיצבו את מסכת עבודה זרה והלכותיה בזיקה ישירה לפולחנים הרומיים שנהגו בתקופתם. עם זאת, המניע העיקרי של הנגריים אחרי עבודה זרה בעידן שאחרי שיבת ציון לא היה הלהט של האמונה באלילים, כפי שנראה בימי בית ראשון. הבעיות העיקריות שמסכת עבודה זרה מתמודדת איתן אינן שאלות תיאולוגיות, אלא דפוסי התנהגות חברתיים: אימוץ מנהגים ואורחות חיים אופייניים לעולמם של עובדי אלילים. יצירת קשרים חברתיים איתם, וחשש מפני התבוללות הן על ידי נישואי תערובת והן על ידי הטמעות תרבותית.

הגלגול הבא של מאבק באלילים אחרים התרחש עם עלייתן של שתי הדתות המונותאיסטיות הגדולות, בנותיה של היהדות: הנצרות והאיסלם. בשונה מן ההתמודדות עם הפולחנים הפגאניים של העולם ההלניסטי-רומי, עבר מרכז הכובד למישור התיאולוגי. הנוצרים והמוסלמים לא עובדים "אלהים אחרים", אדרבה, הם טוענים לכך שהם מאמינים באותו אל אחד שאנו מאמינים בו, ואותו הם עובדים. הויכוח עם הדתות הללו הוא על טיב האמונה והבנת דמותו של הא-ל. הפסל והתמונה אינם הבעיה העיקרית שבדתות הללו, אף שהנצרות לא ניקתה גם מעוון זה. הבעיה העיקרית היתה עיוות הדמות של א-להי ישראל, והערעור על תקפותה של התורה. מובן, שגם מול הדתות האלה, המאבק לא היה רק במישור העיוני, אלא גם במישור החברתי-תרבותי. היהודים חיו בגלות, תחת שלטוןן של אומות שהדתות הללו היו יסוד תרבותן. התבוללות בדת הממלכה ובאומה השלטת היתה פיתוי לא קטן אל מול המצוקות והסבל של היהודים בגלות. אפילו אימוץ חלקי של דפוסי התנהגות מן הסביבה הנכרית יכול היה להקל על החיים ולמעט את המתח שבין היהודים לבין סביבתם העוינת, ולעתים – הרצחנית.

למרות השוני באפיונים של ה"עבודה זרה" של כל תקופה ותקופה, העקרונות המשותפים דומים: תמיד נדרשה גבורת גוף ונפש כדי לעמוד בפני האתגרים והפיתויים שמסביב וכדי לשמר את טהרת האמונה וקיום התורה והמצוות. הן במישור האמוני והרעיוני, הן במישור המעשי: החברתי והתרבותי. בעידן המודרני, התחלף שוב האתגר החיצוני. לא עוד "עבודה זרה" במובן של פולחן לאלים אחרים, אלא "מות האלהים" – תרבות חילונית שמבטלת את קיומו של האל ושל הדת בכלל, בשם המדע, התבונה, והאדרת ערך האדם האוטונומי. אמנות חילונית אינה עבודה זרה ומוזיאון אינו מקדש, למרות הדמיון החיצוני. האקדמיה אינה כנסייה וספרות המחקר אינה ספרות מינות. אולם יש בהן מאפיינים דומים לאלו שעמהם נאבקו אבותינו: סכנת הטעות באמונות ודעות, וסכנת ההגררות אחרי התרבות הסובבת. כמו בדורות קדמונים, יש עצמה רבה של פיתוי באמונות הסובבות ובדפוסי החיים הכרוכים בהן, גם אם איש אינו משתחוה עוד לפסלים של ממש.

כשם שהעבודה-זרה משנה את אופיה ודמותה מתקופה לתקופה, כך הדרכים להתמודד עמה משתנה מדור לדור. נתיצת פסלים התאימה לתקופת המקרא, גזירות על התקרבות לנכרים התאימו לתקופת התנאים והאמוראים, ויכוחים תיאולוגיים, בכתב ועל גבי ספר, התאימו לעידן הדתות הגדולות. בדורות האחרונים, שלומי אמוני ישראל עסוקים בפיתוח הכלים המתאימים להתמודדות עם האמונות ודרכי החיים של העידן המודרני והפוסט-מודרני. הגם שדרכי המאבק השתנו, עדיין, המרכזיות של חובת המלחמה בעבודה-זרה וביצור האמונה בה' ובתורתו, לא נתמעטה כמלוא נימה מאז נצטוו בני ישראל בהר סיני ב"אנכי ה' א-להיך" ו"לא יהיה לך אלהים אחרים על פני".